

KOZLUK'TA (SIİRT) İKİ CAMİ

Rahmi Hüseyin Ünal *

1974 yılı sonbaharında gerçekleştirdiğim araştırma gezisi sırasında inceleme fırsatı bulduğum Kozluk'taki islami devir anıtlarını bugüne kadar yayınlamam mümkün olmamıştı. Bu küçük inceleme yazısı çerçevesinde, Kozluk'taki üç önemli anıttan ikisini tanıtmaya çalışacağım (1).

HIDIR BEY CAMİSİ

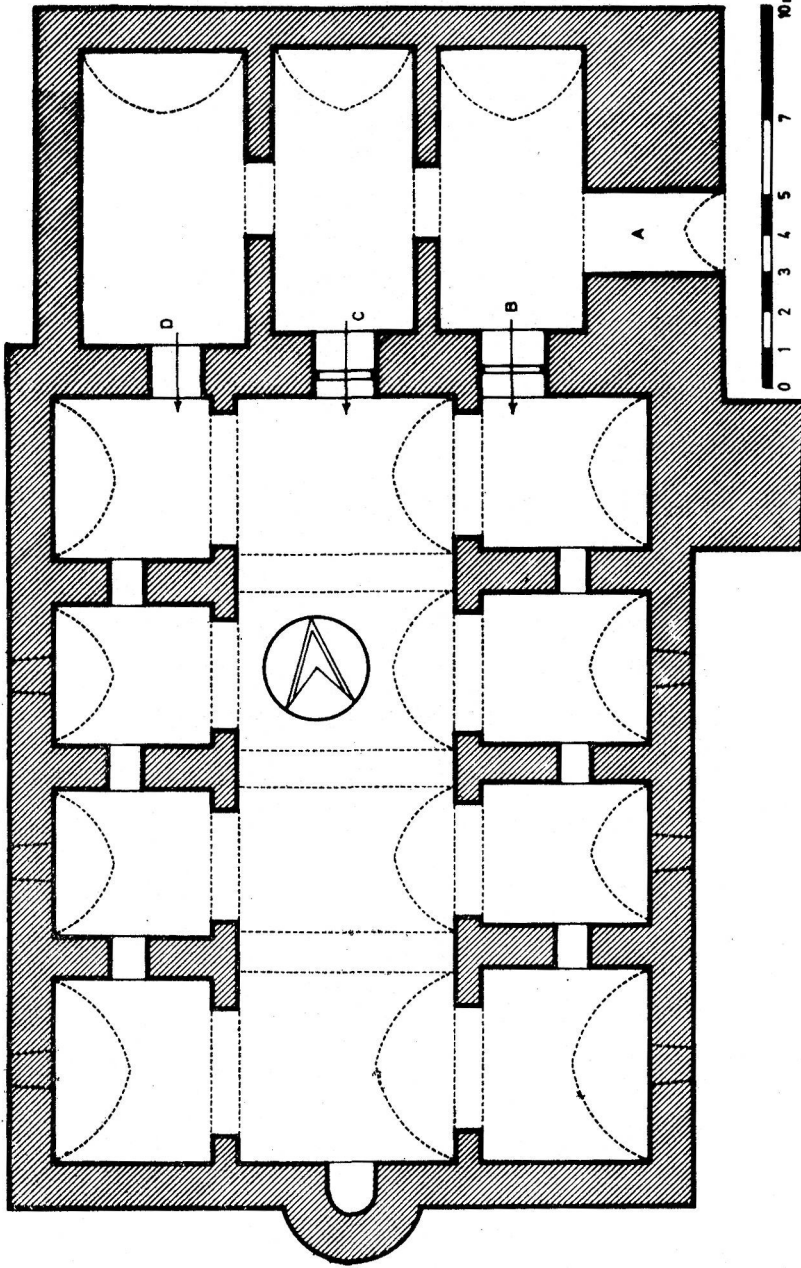
Halen kullanılır durumda olan cami, yakın zamanlarda bir onarım geçirmiştir. Harim duvarlarını örten kalın sıva tabakası ve yapı planında görülen eklemeler, caminin daha önce de çeşitli onarımlar geçirdiğini göstermektedir.

Yapı, dıştan son derece sade ve basit bir görünümündedir. Dış duvarların büyük bir kesimi sıvalıdır. Pencereler, onarımlar sonucu değişikliğe uğramış, dış yüzeyleri dikdörtgen birer açıklık şekline dönüşmüştür. Kürsüsü oldukça sağlam olduğu halde üst kesimi tamamen yıkılmış olan minare, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. (Res. 1). Kible duvarında, yarım daire profilli mihrap çıkıntısı görülmektedir.

Yapıya, doğu duvarının kuzey ucunda yer alan 3m70 derinliğindeki bir dehlizden girilmektedir (Şek. 1'de A). Sivri kemerli bir tonozla örtülü olan doğu-batı yönlü bu dehliz 2m10 genişliğindedir. Giriş dehlizinden dikdörtgen bir mekana geçilmektedir (Şek. 1'de B). Bu mekanın batı duvarındaki geniş açıklıktan, yaklaşık eş boyutlardaki C mekanına, buradan da benzer düzenli D mekanına geçiliyor. B,C ve D mekanları, kuzey-güney yönlü, sivri kemerli birer tonozla örtülüdür. Her üç mekanın da güney duvarında, harime açılan birer geçit bulunmaktadır. Bu geçitlerden B ve C mekanlarında yer alanlar birer taçkapaı görünümündedir. D

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesi.

(1) Alâaddin Keykubad devrine tarihlenen *Pisyar Çayı* üzerindeki köprü harabesini ileride yayınlamayı umuyorum.

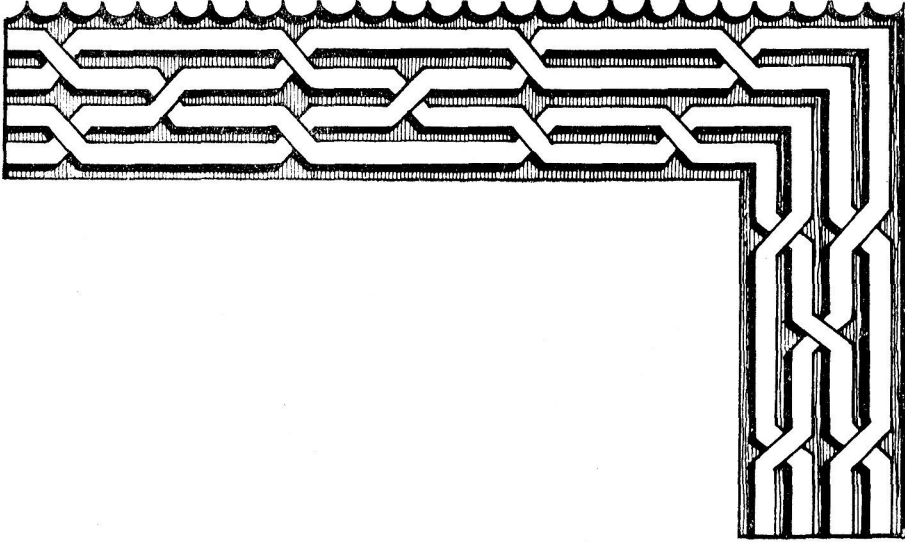

Şek. 1— Hıdır Bey Camisi (Kozluk) Plan.

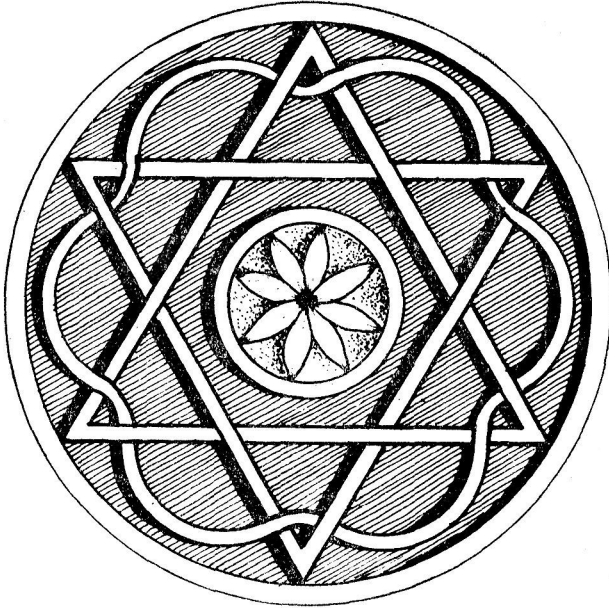
mekanındaki geçit ise, bir pencerenin genişletilmesiyle elde edilmiş izlenimini uyandırmaktadır. B ve C mekanlarına açılan taçkapılar eş düzendedir (Res. 2 ve 3). Bu kapıların dışa doğru bir çıkıntıları yoktur. Ancak, duvarın 1m70 e varan kalınlığından yararlanılarak duvar içinde bir niş oluşturulmuş ve bu niş, iri alçı mukarnaslara sahip bir kavsara ile örtülmüştür. Her iki taçkapıda da aynı düzene sahip kavsaralar, üç sıra iri mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Üst kesim, istiridyeye kabuğunu andırır dilimli bir tepelik şeklindedir. Mukarnasların ve dilimli kesimin yüzeyleri, kabartma bitkisel örneklerle süslenmiştir. Ancak zamanla dökülen ve üzerlerine defalarca badana sürüldüğü anlaşılan bu süslemeler, bugün zor seçilir durumdadır. Bu nedenle süslemelerin güvenilir bir şeması çıkarılamamıştır. Kapıların ikisinde de giriş aralıkları birer atkitaşıyla örtülüdür. Atkitaşları, mukarnaslı konsollar üzerine oturmaktadır. B mekanındaki taçkapının atkitaşı üzerinde iki satırlık, C mekanındaki taçkapının atkitaşı üzerinde de üç satırlık arapça birer kitabe yer almaktadır. Kitabeler ve mukarnas kavsaralar dışında kapıların diğer unsurları, muhtemelen sonraki onarımlarda yok olmuştur. Varlıkları muhtemel mihrabiyeler, köşe sütuncukları vb. bugün mevcut değildir.

İçten içe yaklaşık 15m x 20m boyutlarında bir dikdörtgen şeklindeki harime, yukarıda sözünü ettiğimiz üç kapıdan girilmektedir (Res. 4). Harim, doğu-batı yönlü sivri kemerli tonozlarla örtülmüştür. Sivri kemerler, tonozları birbirinden ayırmaktadır. Doğu ve batı duvarları boyunca, bağımsız sayılabilecek dörder mekan yer almaktadır. Bu mekanlar da doğu-batı yönlü, sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Yan mekanların tümü, geniş birer açıklıkla orta sahına açılmaktadır. Genişlikleri 80-90 cm. arasında değişen bu geçitler, yan mekanları birbirine bağlamaktadır. Doğu ve batı duvarlarının üst kesimine, içeriye doğru hafifçe genişleyen, basık kemerli üçer pencere açılmıştır. Alışılmışın dışında bir derinliğe sahip mihrap nişi, yarım daire profillidir ve çeyrek küre şeklinli bir kavsara ile örtülüdür. Mihrabın iki yanında, üzerleri boyanmış gömme sütuncuklar görülmektedir (Bk. Res. 4).

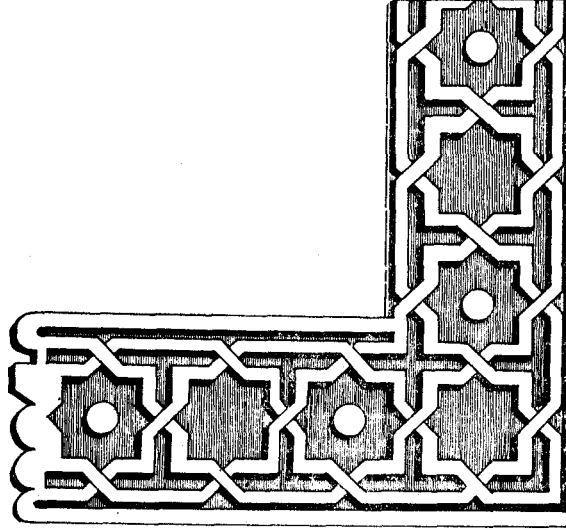
Yapıda bugün mevcut süslemeler, dışta minare kürsüsü ile içte iki taçkapı üzerinde toplanmış durumdadır. Dikdörtgen bir açıklıktan ibaret minare girişi, kürsünün doğu yüzündedir (Res. 1). Dikdörtgen giriş aralığı, belirli aralıklarla kesişen dört doğrunun meydana getirdiği bir geçme şeridi ile çerçevelenmiştir (Şek. 2). Bu şeridin hemen üstünde, giriş aralığının üst kısmına isabet eden kesimde, ana örneği Mühr-ü Süleyman olan bir gülbezek yer almaktadır (Şek. 3). Kürsünün doğu yüzünde, sekiz sivri kollu yıldız örneklerinden oluşan bir başka geometrik şerit, giriş aralığının üst hizasından başlayan bir dikdörtgen pano oluştur-

Şek. 2— Hıdır Bey Camisi. Minare giriş kapısını çerçeveleyen geçme şeridinin şeması.

Şek. 3— Hıdır Bey Camisi. Minare giriş kapısı üstündeki gülbeğenin şeması.

Şek. 4— Hıdır Bey Camisi. Minare kürsüsü üzerindeki yıldız örnekli süsleme şeridinin şeması.

maktadır (Res. 1, Şek. 4). Bu panonun ortasında, hafifçe sola kaymış durumda, bir kitabe levhası görülmektedir. İki satırlık farsça kitabe levhası, mukarnaslardan oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Dikdörtgen panonun üst kısmında, enine iki kaytan silme görülüyor. Kaytan silmelerin hemen üstünde yer alan iri geçme örnekli şerit hayli harap durumda olduğundan şeması çıkarılamamıştır.

Yapı içinde, B ve C mekanlarından harime geçişi sağlayan taçkapıların kavsaralarını süsleyen bitkisel örneklerin harap durumda olduklarına işaret etmiştik. C mekanına açılan taçkapı ana nişi içindeki kitabenin iki yanında yer alan ve birer kesimi, sonradan inşa edilen bölme duvarları içinde kalan iki adet beyzi şekilli gülbezek de bitkisel örneklerle süslüdür (Res. 5,6).

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi bugün yapıda üç kitabe mevcuttur. Bunlardan ikisi tarihlidir. C mekanındaki taçkapı ana nişi içine yerleştirilmiş olan üç satırlık Arapça inşa kitabesinin metni şöyledir:

١ - هذا ما أمر بانشاء هذه العمارة المباركة الأمير الأعظم الأكرم الأعدل الأعقل
المجيد افتخار الأمراء (ayn.) في الزمات المخصوص

٢ - بعون غياث الملك المنان جلال الدولة والدنيا والدين خضريك بن الأمير
المرحوم المنقول المحتاج الى رحمة الله تعالى

٣ - ابو بكر الروشكي من بيت العرب صاحب حزو و... اسون خلدالله ملكه
وسلطانه (1 kelime) سنة تسعين وثمانمائة

Türkçesi : **Büyük, alicenap, adil, mantıklı, şerefli, emirlerin iftiharî olan emir, bu mübarek yapının inşa edilmesini, merhum, Yüce Tanrı'nın rahmetine muhtaç, batı hanedanından, Hazo (2) ve Sason'un (3) hakimi - Tanrı mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın - Ebu Bekir er-Rüşki'nin (?) oğlu, alicenap melik'in kurtarıcı yardımlarından yararlanan, Celal üd-Devle ve'd-Dünya ve'd-Din Hıdır Bey zamanında, 890/1485 yılında emretti.**

Kitabede adı geçen şahıslar hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak adını **Ebu Bekir er-Rüşki** olarak okumağa çalıştığımız zatın **Batı Hanedanı**'ndan olduğu belirtilmektedir. Bu ünvan, Bitlis Beyleri'ne bağlı yöresel bir derebeyi'ni hatıra getirmektedir. Bilindiği gibi Doğu Anadolu yöresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından, XVI. yüzyıl başlarına kadar çok dalgalı bir siyasal dönem geçirmiştir. Yöre, bu dönemde tamamen, daha sonraki yüzyıllarda ise kısmen yöresel beylerin egemenliğinde kalmıştır. Nitekim kitabede de, Hıdır Bey bin Ebu Bekir er-Rüşki'nin Hazo ve Sason'un hakimi olduğu belirtilmektedir.

B mekanına açılan taçkapı üzerindeki kitabe iki satırlıktır ve dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Res. 7). Kitabedeki iki satırı birbirinden ayıran yatay çizgi, ortada bir geçme örneği ile süslenmiştir. Birinci ve ikinci satırın sonunda birer rumi süsleme görülmektedir. Kitabenin metni şöyledir.

١ - هذا هو البيت الذي قد حصه بالتقا والجود رب العالمين

٢ - كتب النصر على أروابه ادخلوه سبلاً

Türkçesi : **Bu, kâinatın yaratıcısının, dindarlığa ve cömertliğe adanmış yapıdır. Kapıları üzerine zafer yazıldı. Onu yol olarak kullanın (4). kürsüsü üzerinde yer almaktadır (Bk. Res. 1,8). Farsça kaleme alınmış**

Yapıdaki üçüncü kitabe, yukarıda da belirtildiği gibi, minarenin kitabe hayli aşınmış durumdadır ve büyük bir kesimi okunamamaktadır. Levha, enine ve dikine birer çizgi ile bölünmüş, böylece dört bölme

(2) Hazo, Kozluk İlçesi'nin eski adıdır. Bk. 1967*Siirt İl Yıllığı*, Ankara, 1968, s. 137.

(3) Sason, Siirt'in kuzeybatısında, Muş İli'ne komşu, yaklaşık 3.000 nüfuslu ilçe merkezidir. Bilgi için bk. *ay.es.*, s. 161-166.

(4) İki arapça kitabenin okunmasında ve çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Paris-Sorbonne Üniversitesi profesörlerinden Sayın Dominique Sourdelle ve Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim görevlilerinden Sayın Dr. Samira Kortantamer'e teşekkürü borç bilirim.

KOZLUK'TA (SİİRT) İKİ CAMİ

elde edilmiştir. Mukarnaslı bir çerçeve içine yerleştirilmiş olan levha, ayrıca bir geometrik geçme ile çerçevelenmiştir. Kitabenin okunabilen kısmı şöyledir:

- ۱ - شد این عمارت از دولتی مراد خان
- ۲ - فی تاریخ
- ۳ - برسن تمامش از چاره
- ۴ - دلکش نهاد مناه

Türkçesi : 1— Bu yapı Murad Han zamanında tamamlandı.

2— tarihinde

3—.....

4— Göze hoş görünen minare...

Fotoğrafta pek belirgin olmamakla birlikte, kitabe levhasının alt kenarı ortasında, geometrik geçme şeridi üzerine taşmış bir şekilde «sene 987» yazısı okunabilmektedir. Eğer rakkamlar doğru okunabilmişse, kitabede yazı ile verilen, fakat okuyamadığımız tarih açıklığa kavuşmaktadır. 987 hicri yılı 1579 milâdi yılına denk gelmektedir. Bilindiği gibi 1579 Sultan III. Murad'ın saltanat dönemine (1574-1595) isabet etmektedir. Böylece, kitabede adı geçen Murad Han'ın, Sultan III. Murad olduğu anlaşılıyor.

Yapının kuzeyinde yer alan tonozlu üç bölmenin sonradan ilâve edildiği açıkça bellidir. B ve C girişleri üzerindeki iki kitabe de bu savı desteklemektedir. Minarenin bugünkü konumu yadırganmaktadır. Yapının, kuzeydeki kesim ilâve edilmeden önceki durumu gözönüne alındığında, minarenin, cephenin sol köşesine isabet ettiği görülmektedir. Bu da sık rastlanan bir durumdur. Minare kürsüsü üzerindeki 987/1579 tarihli kitabede, minarenin tamamlanmasından sözedilmektedir. Bu durumda, başlanıp da tamamlanamayan veya herhangi bir nedenle yıkılmış bir minare düşünmek gerekmektedir.

Yapının harim kısmının planı ilgi çekicidir. Doğu ve batıda hücreleri andıran bölmeler, bir cami için hiç de uygun bir düzen arzetmiyor. Yan mekanlarda namaz kılan birinin, mihrabı görmesine olanak yoktur. Bu durumu ile yapı bir camiden çok bir medrese veya bir tekkeyi andırmaktadır. Zaten kitabede de «cami» veya «mescit» adıyla değil «imaret» (5) adıyla anılmaktadır. Dolayısıyla yapının hangi amaçla inşa edildiği açıkça belirtilmiş değildir. Bu nedenle yapının bir cami olarak değil, bir

medrese veya tekke olarak inşa edilmiş olabileceğini düşünmek mümkündür. Ancak yine de, ilk şeklini koruduğunu tahmin ettiğimiz orta sahının, neden kuzey-güney yönlü tek bir tonozla örtülmediğini açıklamak mümkün olmamaktadır.

Uzunca bir orta mekanın iki yanına sıralanmış hücrelere sahip medreseler sayıca fazla değildir. **Kayseri Külük Camisi**'nin bitişiğindeki medrese (XII. yüzyıl ortası), tonozlu bir koridor boyunca tek sıra halinde sıralanmış yedi hücreden oluşmaktadır (6). **Mardin Şehidiye Medresesi**'nin (XIII. yüzyıl ilk yarısı) doğu kanadında, öğrencilere ayrılmış hücreler de uzun bir koridor boyunca sağlı sollu sıralanmışlardır (7). Aynı plan şemasını **Amasya'da Pir İlyas Tekkesi**'nde de (1412 - 13) görmekteyiz. Burada da tonozlu bir koridorun iki yanına sıralanmış hücrelerden oluşan iki sıra mekan söz konusudur (8). Hıdır Bey Camisi adıyla anılan incelediğimiz bu yapının da bir medrese veya tekke olarak planlanıp inşa edildiğini düşünmek mümkün görünmektedir. İki yandaki hücrelerin orta mekana bakan duvarları kaldırılmış, sonra da hücreler arasındaki duvarlarda gedikler açılarak birinden diğerine geçiş sağlanmış, mekanlar arasında bir bütünlük elde edilmek istenmiştir. Yapının hangi tarihte camiye çevrildiği hakkında bir bilgimiz yoktur.

1485 yılında, Diyarbakır yöresinin Akkoyunlu hakimiyetinde olduğu bilinmektedir (9). Akkoyunlu Devleti'nin son güçlü hükümdarı **Yakub Bey**, tahta geçmeden önce Diyarbakır valiliği görevinde bulunmaktaydı. Bu yıllarda, Şah İsmail'in babası **Şeyh Haydar**'ın şiiiliği yaymak amacıyla girişimlerde bulunduğu, Şirvan Hükümdarı **Ferruh Yesar** ile Akkoyunlu Sultanı Yakub'un buna karşı koydukları da biliniyor. Bu nedenle, Kozluk'taki bu Tekke'nin (?) sünniliği ayakta tutmak amacıyla inşa edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

(5) Arapça kitabelerde «İmaret», onarılan, inşa edilen yapı anlamına gelmektedir. Kelimenin Osmanlıca'da kazandığı «yoksullara yardım edilen yer» anlamı burada sözkonusu değildir.

(6) Plan için bk. M. Sözen, *Anadolu Medreseleri II*, İstanbul 1972, s. 94, şek. 18; A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, s. 13, şek. 5.

(7) Plan için bk. A. Kuran, *a.g.e.*, s. 34, şek. 15; A. Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 1971, s. 79, plan 21; M. Sözen, *a.g.e.*, s. 143, şek. 28.

(8) Plan ve bilgi için bk. A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie II*, Paris, 1934, s. 51-53; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1971, s. 83.

(9) Bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1969, s. 195.

İBRAHİM PAŞA CAMİSİ

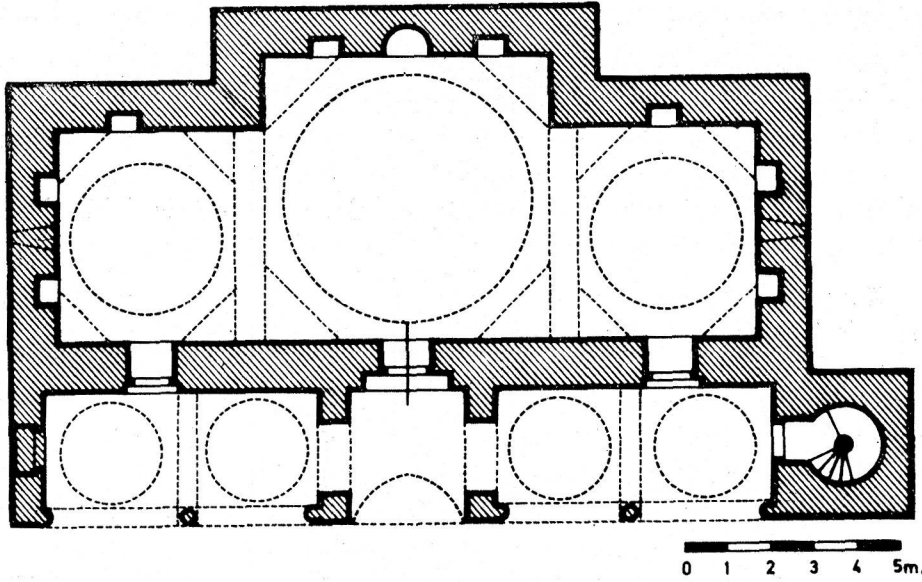
Son yıllarda küçük çapta bir onarım görmüş olan yapı halen kullanılır durumdadır (10). Kuzeyindeki avlunun çevresinde, yakın zamanda inşa edilmiş ekleme yapılar yer almaktadır. Güneyde, üst üste yığılmış kırma taşlarla inşa edilmiş bir duvarla çevrili küçük bir bahçe yer almaktadır (Res. 9). Kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi de dahil olmak üzere yapının tüm duvarları kesme taşlarla kaplıdır.

Kuzeyde, beş kemer gözlü bir son cemaat yeri mevcuttur (Res. 10). Kemerlerin tümü sivridir. Ortadaki kemer diğerlerinden daha basıktır. Doğu ve batıdaki ikişer kemer eğik kesimli birer silme ile, ortadaki kemer ise biri geometrik, diğeri bitkisel iki süsleme şeridi ile belirlenmiştir (Res. 11). Kemerler, ikisi serbest, dördü de gömme olmak üzere altı adet yekpare taş sütun üzerine oturmaktadır. Bütün sütunların, köşeleri pahlı dikdörtgen prizma şekilli altlık ve başlıkları vardır. Cephede, kemerlerin üst kısmında, düzgün aralıklarla yerleştirilmiş küçük konsollar üzerine oturtulmuş bir sıra kesme taş saçak görevi yapmaktadır. Saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Ortadaki kemer gözünün üst kısmına üçgen bir alınlık yerleştirilmiştir. Harimi örten kubbeleri gizleyen yüksek kasnaklar da aynı tip saçaklara sahiptir (Bk. Res. 9).

Son cemaat yerinin doğusunda açıklık bırakılmamış, bu kesim bir duvarla örülerek içine bir pencere yerleştirilmiştir. Ancak bu pencere sonradan örülerek kapatılmıştır (Şek. 5). Son cemaat yerinin doğusunu, minarenin kürsüsü kapatmaktadır. Minare girişi son cemaat yerine açılmaktadır. Beş bölmeli son cemaat yerinin orta bölmesi, kuzey-güney yönlü sivri kemerli bir tonozla, iki yandaki ikişer bölme de pandantifler üzerine oturan küçük birer kubbeyle örtülüdür. Orta bölmenin tonozu ve yanlardaki kubbeler kırma taşlarla inşa edilmiştir. Giriş eyvanını andıran bu bölümün iki yan duvarına sivri kemerli birer geçit açılmış, son cemaat yerinde bir bütünlük sağlanmasına çalışılmıştır. (Bk. Res. 10, Şek. 5).

Sivri kemerli bir sağır niş içine yerleştirilmiş olan giriş aralığı, yekpare, düz bir atkıtaşıyla örtülmüştür (Res. 12). Atkıtaşının hemen üzerine, bir kenarı 0m65 uzunluğunda, kare şekilli bir taş levha üzerine yontulmuş, beş satırlık Osmanlıca ve Arapça bir kitabe yerleştirilmiştir.

(10) 1967 *Sürt II Yıllığı*'nda (s.20) yer alan fotoğrafta, caminin son cemaat yeri kemerlerinden doğudan itibaren ilk ikisinin üst kesimlerinin örülmüş olduğu görülmektedir. 1975 yazındaki ziyaretimde bu dolgular kaldırılmıştı. Sözü ettiğim onarım 1967 ile 1975 yılları arasında gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Şek. 5— İbrahim Paşa Camisi. (Kozluk) Plan.

Taçkapı nişinin kemeri, basit bir mukarnas sırası ve bir geçme şeridi ile belirlenmiştir.

Harimin iç duvarları da, düzgün sıralar oluşturan kesme taşlarla lüdüdür (Res. 13). Düz bir atkitaşıyla örtülü olan dikdörtgen pencere aralığı, üç dilimli bir kemer içine yerleştirilmiştir. Kemer, gövdeleri geçme örneğiyle süslü iki gömme sütuncuk üzerine oturmaktadır. Pencere pervazında ve gömme sütuncuklar yanında, geçme örneğiyle süslü şeritler görülmektedir.

Harimin iç duvarları da düzgün sıralar oluşturan kesme taşlarla kaplanmıştır. Harim, ortada bir ana mekan ile iki yanda eş büyüklükte iki yan mekandan oluşmaktadır. Yan mekanlar, orta mekandan birer sivri kemerle ayrılmıştır. Üç mekan da birer kubbeye örtülüdür. Kubbe yuvarlağına geçiş pandantiflerle sağlanmıştır (Res. 14). Pandantifler kesme taşlarla, kubbeler ise tuğla ile inşa edilmiştir. Ana kubbe pandantiflerinin üst kesimine birer ışık deliği açılmıştır. Harim duvarlarında toplam sekiz adet niş mevcuttur. Güney duvarındaki iki niş yuvarlak, diğerleri sivri kemerlidir. Doğu ve batı duvarlarının üst kesimine açılmış pencerelerle, harime açılan iki pencere ve giriş kapısı aralığı içten yuvarlak kemerlidir. Orta hacimin güney duvarı ortasına yerleştirilmiş olan mihrap, yarım daire profilli bir niş şeklindedir (Res. 5). İstiridye ka-

buğunu andıran çeyrek küre şekilli bir kavsarası vardır. Kavsara, silmelerden oluşan bir kemerle kuşatılmıştır.

Yapının içinde, süsleme olarak nitelendirilebilecek tek unsur, silmelerden oluşan mihrap kavsarası ile kuşatma kemeridir. Diğer süsleme unsurlarının tümü, cephede ve minare gövdesinde toplanmıştır. Son cemaat yerindeki süsleme unsurlarından yukarıda kısaca söz etmiştik. Minarenin pabuç kısmında görülen süsleme unsurları da benzer özellikler göstermektedir (Res. 16). Minarenin kübik kürsüsü, köşelerde çift pahlara sahiptir. Böylece onikigen bir pabuç elde edilmiştir. Bu kısmın alt hizasında, kaytan silmeler arasına yerleştirilmiş, dört kollu yıldızlardan oluşan geometrik örnekli bir süsleme şeridi gövdeyi dolanmaktadır. Pabucun, geometrik şeridin üst kısmında kalan kesimi, kaş kemerlerden oluşan bir kemerleme dizisi ile süslenmiş, onikigenin her yüzüne, dairesel, kare veya damla şekilli gülbezeler yerleştirilmiştir. Gülbezelerin çoğunun örneği bitkiseldir. Kemerleme dizisi, üst kısımda bir çift kaytan silme ile sınırlanmıştır. Silindirik minare gövdesinin başlangıcında, yan yana dizilmiş palmetlerden oluşan bir süsleme şeridi görülmektedir. Gövdede, eşit aralıklarla yerleştirilmiş iki süsleme şeridi daha mevcuttur. Gövde üzerine serpiştirilmiş gülbezeler dikkat çekmektedir.

Taçkapı üzerindeki inşa kitabesi, yekpare bir taş blok üzerine yontulmuştur (Res. 17). Kitabenin ilk dört satırı Osmanlıca, son satırı da Arapçadır. Osmanlıca kesimde satırlar yan yana iki kartuş şeklinde, Arapça kesimde ise tek kartuş olarak düzenlenmiştir. Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

- 1— Emir-i ekrem İbrahim-i dâna
İdüp hayrata bez-i zerle himmet
- 2— Yapup bir mescid-i nev-tarh-ı dilkeş
K'ola tâ haşre-dek cây-ı 'ibadet
- 3— 'İnayet eyle fazlunla ilâhî
Bula mülk-i bekâda sahn-ı cennet
- 4— Tamam oldu didüm târih-i sâlin
Salâdır mescide gelsün cema'at

Metni bugünkü Türkçeye şöyle aktarabiliriz :

- 1— Büyük Emir, bilgin İbrahim, hayır işine bol para harcayarak,
- 2— Ebediyete kadar içinde ibadet edilmesi için hoş giden yeni bir mescid inşa ettirdi.
- 3— Yarabbi! Onun ebedi alemde cenneti bulması için faziletinle yardımcı ol.

4— Yılın tarihi tamamlandı dedim. Salâ veriliyor. Cemaat mescide gelsin.

Yapının inşa tarihi ebced hesabıyla bulunabilmektedir. Kitabenin son satırındaki harflerin karşılıkları 1117/1705-6 tarihini vermektedir ki Arapça kitabede verilen tarih de budur.

Kitabenin Arapça kaleme alınmış son satırında şunlar okunmaktadır:

قد امر بمهارة هذا المسجد الشريف إبراهيم بك ابن مرتضى بك عرزي (٩)
في سنة سبعة عشر ومائة والف

Türkçesi : İbrahim Bey İbn Murtaza Bey 'Arzî (12) bu yüce caminin yapılmasını 1117/1705-6 yılında emretti.

Kitabede, yapının 1117/1705-6 yılında inşa ettirildiği açıkça belirtilmektedir. Yapının banisi Murtaza Bey oğlu İbrahim Bey hakkında bir bilgiye rastlamadık. Bu yazıda tanıtmağa çalıştığımız diğer camiyi yaptıran zat (Hıdır Bey) gibi İbrahim Bey de muhtemelen yörede hüküm süren derebeylerinden biriydi. Nitekim Arapça kitabede geçen 'Arzî kelimesi **Garzi** şeklinde okunacak olursa, bu zatın Garz/Garzan aşireti-ne mensup biri olması ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

Cami, mihrap önü mekanını örten büyük kubbe ve iki yandaki mekanları örten daha küçük kubbeleri ile zaviyeli camilerin plan şemasını hatırlatmaktadır. İznik'te 1388 tarihli **Nilüfer Hatun İmareti**'nin (13), güneyindeki çıkıntı dışında kalan kesimi İbrahim Bey Camisi'ni yakından hatırlatmaktadır. Ancak yan mekanlar, orta mekandan duvarlarla ayrılmış durumdadır. Tire'de 1441 tarihli **Yahşibey (Yeşil İmareti) Camisi** için de aynı şey söylenebilir (14). Amasya'da, Halveti dervişleri için Ya-

(11) Kitabe metni, latin harfleri ile, 1967 *Siirt İl Yıllığı*'nda (s.20) yayınlanmıştır.

(12) 'Arzi olarak okumağa çalıştığım bu kelime üzerinde tereddüdülyüm. 1967 *Siirt İl Yıllığı*'nda (s.20) İbrahim Bey Camisi'nden sözedilirken «Garzan aşiretinden Murtaza Bey'in oğlu İbrahim Bey tarafından tamirine emir verildiği» belirtilmektedir. Kitabede bu kelimenin ilk harfi ayın'dır. Gayın okunmasını sağlayacak nokta mevcut değildir. Bu nedenle 'arzi olarak nakletmeği uygun gördüm. Ancak gayın'ın noktasının unutulduğu veya sonradan silinmiş olabileceği kabul edilirse, kelimeyi **Garzi** şeklinde okumak da mümkündür.

(13) Plan ve bilgi için bk. G. Goodwin, a.g.e., s. 44-45, şek. 38.

(14) Plan ve bilgi için bk. İ. Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara, 1978, s. 36-39, şek. 28.

kup Paşa tarafından 1412-13 yılında inşa ettirilen **Pir İlyas Tekkesi**'nin (15) kuzeyde kalan kesimi, cami olarak planlanmamış olmasına rağmen bir büyük, iki küçük kubbe düzenini tekrarlamaktadır. II. Beyazıt'ın oğlu Şehzade Ahmet'in Amasya valiliği sırasında, Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen Amasya'daki **Mehmet Paşa Camisi**'nin (16) planı, İbrahim Bey Camisi'ninkine çok daha yakındır. Ancak burada, batı kanadındaki kubbe sayısı bir değil ikidir. Tokat'da, Sultan II. Beyazıt'ın, annesi Gülbahar Hatun adına 1485 yılında inşa ettirdiği Gülbahar Hatun Camisi'nde (17), mihrap önü mekanı yan mekanlardan çok daha büyüktür. Beş bölümlü son cemaat yerinin orta bölmesi mukarnaslı bir manastır tonozu, yanlardaki ikişer bölme de birer kubbe ile örtülüdür. İbrahim Bey Camisi'nde de, son cemaat yerinin orta bölmesi sivri kemerli bir tonozla, yandakiler kubbeye örtülüdür. Bu durumda, İbrahim Bey Camisi'ne en yakın örnek Tokat'daki Gülbahar Hatun Camisi olmaktadır.

Yukarıda sıralamağa çalıştığımız örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu düzendeki camiler Osmanlı mimarisinin ilk döneminde pekçok örneğini gördüğümüz zaviyeli camilerin (18) planına benzer bir örnek sergileyen İbrahim Bey Camisi'nin, 200 yıl önceki bir plan şemasını tekrarlaması, yörede başka örneklerine tanık olduğumuz bir rönesans anlayışı ile açıklanabilir kanısındayız (19).

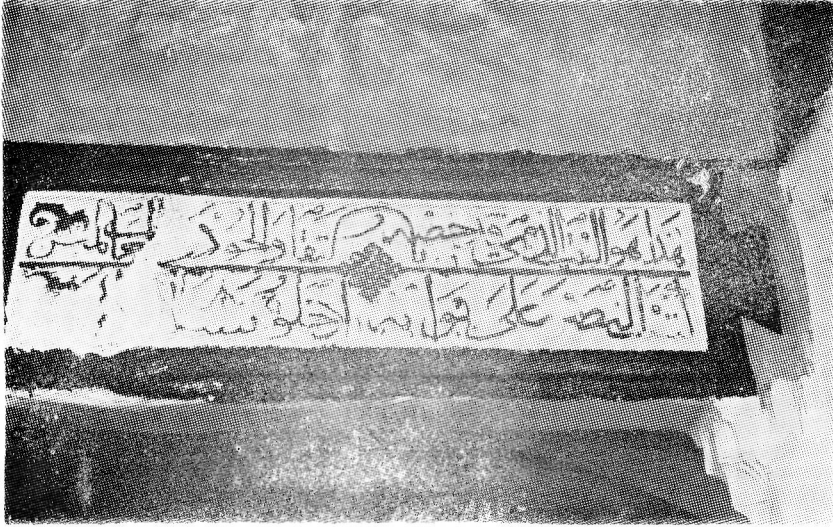
(15) Bk. A. Gabriel, a.g.e., s. 51-53, şek. 33; G. Goodwin, a.g.e., s. 83, şek. 77.

(16) Bk. A. Gabriel, a.g.e., s. 42-43, şek. 23.

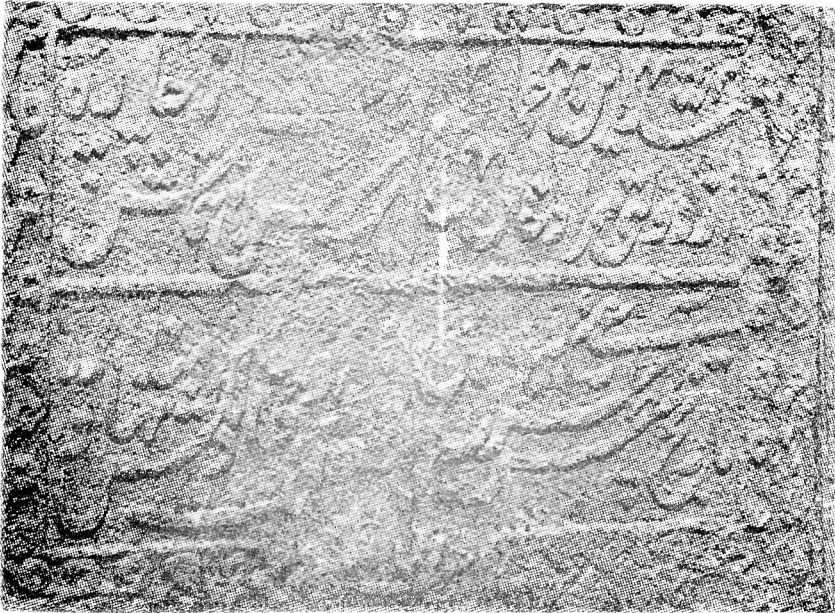
(17) Ay.es., s. 89-91.

(18) Zaviyeli camiler hakkında bilgi için bk. S. Eyice, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXI/1-4 (1963), s. 3-80.

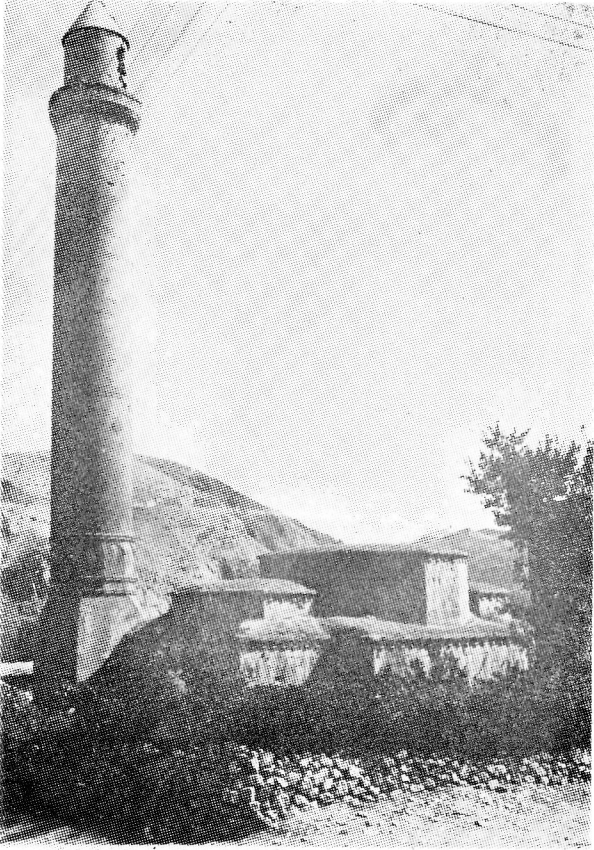
(19) Bk. O. Arık, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara, 1971.

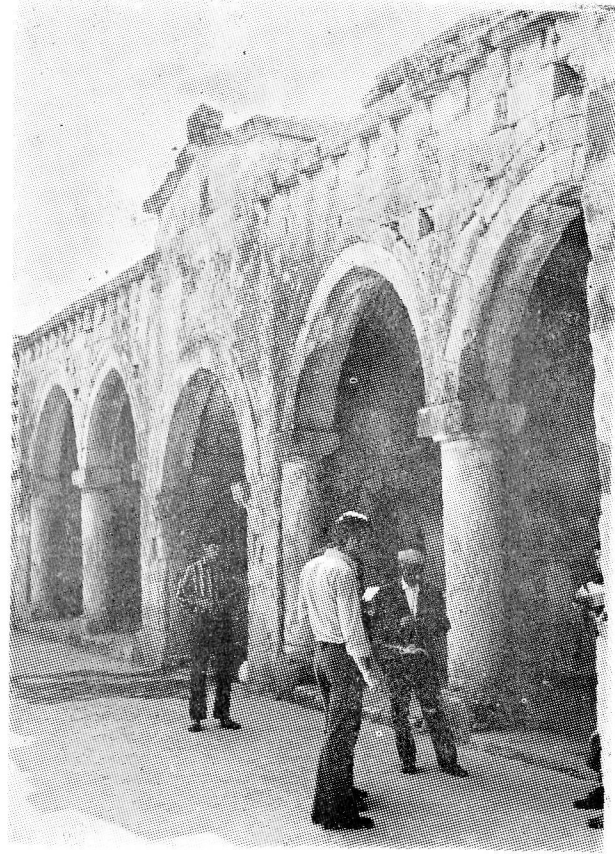
Res. 7— Hıdır Bey Camisi C mekanna açılan taçkapının ana nişi içindeki kitabe.

Res. 8— Hıdır Bey Camisi. Minare kürsüsü üzerindeki farsça kitabe.

Res. 9— İbrahim Paşa Camisi. Güneybatıdan görünüşü.

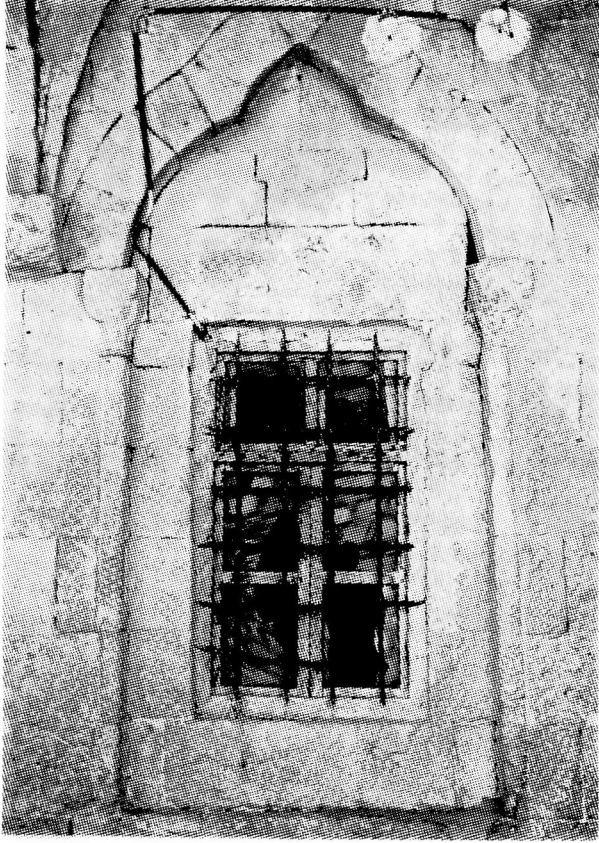
Res. 10— İbrahim Paşa Camisi. Son cemaat yerinin kuzeybatıdan görünüşü.

Res. 11— İbrahim Paşa Camisi. Son cemaat yerinin orta kemer gözü ve harime giriş.

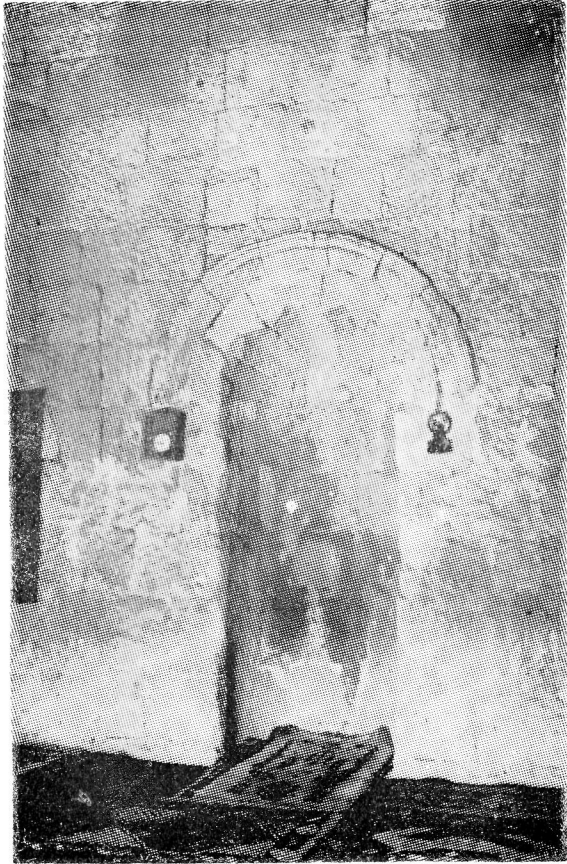
Res. 12— İbrahim Paşa Camisi. Taçkapı.

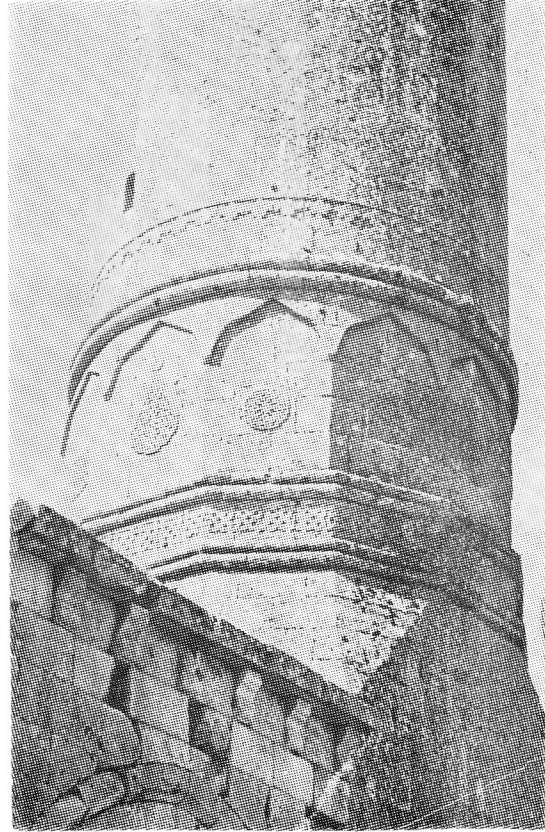
Res. 13— İbrahim Paşa Camisi. Son cemaat yerine açılan pencerelerden biri.

Res. 14— İbrahim Paşa Camisi. Kubbe geçişi.

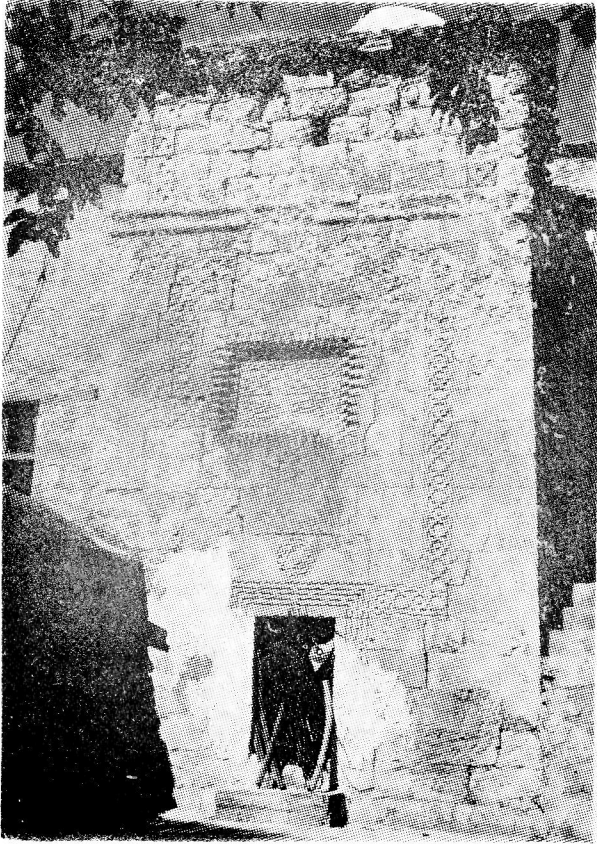
Res. 15— İbrahim Paşa Camisi. Mihrap.

Res. 16— İbrahim Paşa Camisi. Minarenin
kürsü ve pabuç kısmı.

Res. 17— İbrahim Paşa Camisi. Kitabe levhası.

Res. 1— Hıdır Bey Camisi. Minare kürsüsü.

Res. 2— Hıdır Bey Camisi. B mekanından harime geçiş kapısı.

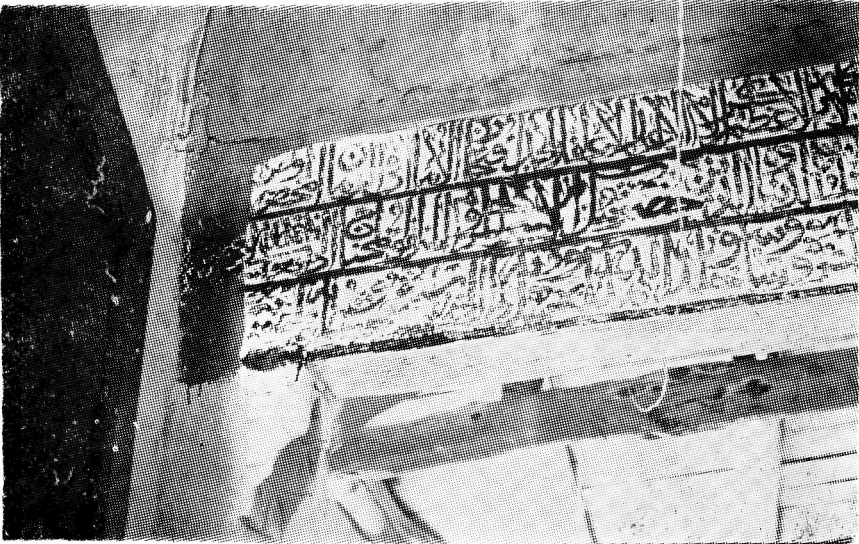
Res. 3— Hıdır Bey Camisi, C mekânından harime geçiş kapısı.

Res. 4— Hıdır Bey Camisi, Harim orta sahını ve mihrab.

Res. 5— Hıdır Bey Camisi. B mekanındaki taçkapı nişi içine yerleştirilmiş kitabenin sağ kesimi.

Res. 6— Hıdır Bey Camisi. B mekanındaki taçkapı nişi içine yerleştirilmiş kitabenin sol kesimi.